

EEN METODOLOGISCHE BENADERING VAN HET BEGRIP MILIEUPROBLEEM

M. C. RIJK

1. Inleiding

In de volgende beschouwing willen wij ons bezig houden met de betekenis van het begrip milieuprobleem. Wij zullen ons daarbij niet geheel tot dit ene begrip kunnen beperken en ook aandacht moeten schenken aan enkele andere begrippen, die nauw met genoemd begrip samenhangen, zoals ecologie, ecosysteem, evenwicht, kringloop, tolerantiegebied, milieu, milieukunde, milieubeheer.

De eerste aanleiding tot deze beschouwing was de overtuiging, dat het begrip milieuprobleem — met de begrippen die daar bij horen — zoals het op dit moment in zeer veel literatuur voorkomt, weinig nauwkeurig of veelal zelfs helemaal niet omschreven of bepaald wordt. Het begrip functioneert dan als een common sense begrip. Men krijgt soms de indruk dat de auteur er alles onder wil laten vallen, wat hem op dat moment niet zint.

De tweede aanleiding was de indruk dat, daar waar op een afgebakend terrein wèl een “wetenschappelijke reconstructie” heeft plaats gehad, er te weinig aandacht is besteed aan de criteria — in onze opvatting betekent dat : de funderende ideologie, de wijsgerige conceptie — op basis waarvan deze reconstructie redelijkerwijze plaats dient te vinden.

Na een korte blik op de geschiedenis van het milieuprobleem (par. 2) en op enkele in omloop zijnde definities (par. 3), trachten wij aan te tonen dat ideologie constitutief is zowel voor het constateren van een milieuprobleem als voor het aanwijzen van oorzaken en remedies (par. 4); in par. 5 geven wij enkele voorbeelden van momenteel feitelijk bestaande ideologieën, in par. 6 tenslotte wordt betoogd dat wetenschappen die zich bezig willen houden met het milieuprobleem, zich op straffe van onwetenschappelijkheid, niet kunnen distancieren

van een ideologiediscussie en van een stellingname in deze.

2. Geschiedenis van het milieuprobleem.

De laatste jaren wordt men in discussies en publikaties van diverse geaardheid geconfronteerd met het milieuprobleem. Het is moeilijk om vast te stellen of wij kunnen zeggen dat dit op dit moment nog in toenemende mate het geval is, of dat de interesse hiervoor weer aan het afnemen is, ten gevolge van de opkomst van nieuwe onderwerpen, zoals b.v. de energiekrisis (1).

Is het nu zo, dat dit probleem een ontwikkeling is van het laatste decennium of is er altijd wel zoiets als een milieuprobleem geweest, wellicht geringer van omvang en daarom minder bewust dan de laatste jaren ?

Wij willen hier enkele gegevens weergeven, die men her en der in de literatuur ontmoet (2). Wij menen niet dat men hierbij terecht zou kunnen pretenderen, dat het om een echte "geschiedenis van het milieuprobleem" gaat. Dit o.a. op grond van de redenen die wij aanstonds zullen noemen.

Primitieve volkeren in oude kulturen hadden reeds hun regels op hygiënisch gebied. Deze liepen uiteen van b.v. reinheidsrituelen tot voorschriften inzake het verwijderen van vuil stroomafwaarts van een nederzetting aan een rivier. Grote legers hadden strenge regels op hygiënisch gebied ter vermijding van ziekten en epidemieën. Naderen wij de meer "moderne" geschiedenis, dan zien wij dat de Romeinen reeds een eeuw vòòr Christus met grote afvalproblemen kampten. Dit leidde in hun stad Rome tot het construeren van een der eerste stedelijke rioleringen in de geschiedenis. De middeleeuwse steden namen ook maatregelen op hygiënisch gebied. Ondanks dat werden zij toch nog vaak geplaagd door grote epidemieën (pest en cholera).

De hierboven geschetste maatregelen lagen op het gebied van de *volksgezondheid in enge zin*. Met het opkomen van de industriële revolutie komt daar verandering in. Het platteland van Europa ontvolkt, er ontstaan verpauperde massa's in de grote steden: mensen die hun geluk zoeken in de industrie. De wetenschap gaat zich met deze ontwikkeling bemoeien. Het z.g. *hinderrecht* ontstaat. Er komen verboden t.a.v. het stoken van bepaalde soorten kolen, die overmatige stank en walm veroorzaken. Verder: regelingen t.a.v. vervoer van buskruit, onderhoud van schoorstenen, reiniging van straten, mesthopen, begraaftplaatsen, rioleringen, waterleidingen en verstoring van rust door klokgelui.

Intussen houden velen zich met dergelijke problemen bezig. In 1839 protesteren bewoners tussen Amsterdam en Haarlem tegen de

stoomtrein die dan voor het eerst rijdt in Nederland. Motief is : angst voor nadelige invloed op dieren en landbouwgewassen ten gevolge van de stoom. In 1844 schrijft Engels een artikel over de toestand van de arbeidersklasse in Engeland, waarin hij o.a. klachten uit tegen de stank- en rookoverlast van de industrie. Ook socialisten, zoals Simonde de Sismondi, verheffen hun stem. De economische wetenschap blijft niet achter. Malthus schrijft zijn bekende onheilsprefetie over de bevolkingsexplosie en de kwalijke gevolgen die hij hiervan voorziet. Ricardo houdt zich bezig met de problematiek van de eindigheid van de grondstoffen en de gevolgen hiervan voor de verdere maatschappelijke ontwikkeling. Marx signaleert dezelfde problemen, maar wijt deze niet, zoals voornoemde "klassieken", aan fisische factoren, maar aan de bestaande sociale verhoudingen en machtstructuren.

In het begin van de 20e eeuw begint de milieuvervuiling regionaal ernstige vormen aan te nemen : grote steden als Los Angeles en Londen kampen reeds met grote problemen, waar voorhands nog geen oplossing voor wordt gevonden.

Na de 2e wereldoorlog richt alle aandacht zich op de wederopbouw van het zwaargehavende Europa. Economische groei krijgt de hoogste prioriteit en wordt de graadmeter van alle vooruitgang. In het begin van de 50er jaren zien we echter een geleidelijke voltooiing van de wederopbouw. De westerse maatschappijen beginnen zich te ontwikkelen in de richting van welvaartsstaten. Maar naast welvaart wordt ook welzijn een belangrijke faktor. Naast materiële gaan ook andere zaken een rol van betekenis spelen, zoals sociale voorzieningen, goede recreatiemogelijkheden en ook een schoon milieu. Juridisch zien we de ontwikkeling dat de overheid niet alleen meer neutraliserend optreedt; zij gaat voor zichzelf een ondernemende, beherende en verzorgende functie zien. Wij constateren de overgang van het hinderrecht naar het *milieurecht* : het hinderrecht is geconcentreerd op het individuele bedrijf, het milieurecht op milieufactoren zoals het water, de lucht enz.. De eerste "milieuwetgeving" is, voor wat betreft Nederland, van 1954, n.l. de Grondwaterwet-waterleidingbedrijven. Wij kunnen verder wijzen op activiteiten van diverse instanties.

Er ontstonden talloze "milieu-groepen", mensen die zich aaneensloten i.v.m. een bepaalde, veelal lokale problematiek. Overheden voelden zich verantwoordelijk. In de V.S. werd een rapport uitgebracht in 1965 door "the President's Advisory Committee", getiteld "Restoring the quality of our environment". In Nederland verscheen in 1968 "Environmental Health in the Netherlands" van de Staf-Afdeling Externe Zaken van het ministerie van Sociale Zaken en

Volksgezondheid. In de U.S.S.R. werd met name de watervervuiling aan de orde gesteld op het 33e congres van de communistische partij, in de rede van Mikhail Cholokov (3). In internationaal verband: de milieuconferentie in Stockholm. Gewezen kan worden ook op activiteiten van werkgeversorganisaties. Vanaf 1953 dringt het Verbond van Nederlandse Werkgevers aan op een wet tegen waterverontreiniging. In 1959 richtten de Nederlandse werkgeversorganisaties een instituut op, dat technische bijstand moet leveren aan bedrijven inzake watervoorziening en waterverontreiniging, en in 1967 volgt de oprichting van een Bureau Milieuhygiëne (4). Tenslotte kan gewezen worden op activiteiten van de wetenschappen. Nadat diverse wetenschappen — met name de biologie — zich al geruime tijd met deze problematiek hadden bezig gehouden, volgde in Nederland een poging tot een meer gecentraliseerde en geïnstitutionaliseerde aanpak d.m.v. een besluit van de Academische Raad van 13 mei 1971 tot instelling van een “commissie wetenschappelijk onderwijs milieubeheer en natuurbehoud”, later gewijzigd in “commissie wetenschappelijk onderwijs milieukunde”.

In het licht van het voorgaande menen wij te kunnen stellen dat er altijd wel zoiets als een milieuprobleem geweest is, maar dat de geschiedenis ons een geleidelijke groei in het fenomeen zelf en in de bewustwording ervan te zien geeft. Deze stelling laat zich verder adstrueren door enkele “indikatoren van milieuvervuiling” nader te bezien: de toename van loodemissie met 415 % tussen 1946 en 1970; van stikstofoxyde met 630 % tussen 1946 en 1970 in de dampkring boven de V.S.; van kwik, afkomstig uit chemische fabrieken met 2100 % in diezelfde periode (5).

Toch komt het ons hierbij voor dat het zeer moeilijk is een meer preciese inhoud aan genoemde stelling te geven. Een geschiedenis van het milieuprobleem veronderstelt een vrij nauwkeurige bepaling van het begrip milieuprobleem: elke wijziging in de omschrijving van dit begrip zal een andere geschiedenis laten verschijnen. Dit geldt uiteraard voor elk fenomeen. Maar bij onderhavig fenomeen doet zich o.i. de speciale moeilijkheid voor dat er nog vrijwel geen overeenstemming bestaat over een omschrijving van het fenomeen (6).

3. Vorming en betekenis van het begrip milieuprobleem

Vorming

De term milieuprobleem is een van die termen die de laatste jaren in zwang zijn geraakt. Het zou leerzaam zijn, te weten hoe deze term

zijn intrede gedaan heeft : wanneer ? door wie ? met welke bedoeling ? enz..

Bij ons weten bestaat er geen geschiedenis van de term milieuprobleem, zoals die b.v. wel bestaat van de term ideologie (7). Misschien is zo'n geschiedenis moeilijk te schrijven. In de literatuur vonden wij in ieder geval geen aanwijzingen. Wel stoot men in dit verband op de term ecologie, een term die voor een deel hetzelfde cluster van problemen lijkt aan te duiden als de term milieuprobleem. Aan deze term zit wel een zekere geschiedenis verbonden, zoals wij verderop zullen zien.

Betekenis

Een blik op in omloop zijnde definities en omschrijvingen.

Milieuprobleem : de problematiek welke vervat ligt in, gegeven is met, de verstoring van het evenwicht van het ecosysteem.

Onder ecosysteem verstaat men een aggregaat van geassocieerde soorten organismen, te samen met de omgeving waarin deze leven (8).

Men bedoelt met ecologie de wetenschap die zich bezig houdt met de bestudering van de relaties tussen organismen en hun milieu, gezien vanuit de levens- en voortplantingskansen van die organismen. Naast een planten- en dierenecologie, bestaat er ook een t.o.v. de mens. De eerste vorm, waarin ecologische beschouwingen met betrekking tot de mens werden gegeven, is die der antropogeografie : de wetenschap waarin men onderzoekt hoe het geografisch milieu invloed uitoefent op de bewoners. In 1921 werd voor het eerst gesproken van "human ecology", in een inleiding tot de sociologie door R.E. Park en E.W. Burgess. Hieronder verstaat men de studie van de relaties tussen mensen onderling en tussen de mens en zijn omgeving (9).

De omgeving of het milieu wordt op verschillende manieren omschreven. Wij geven hier drie omschrijvingen, resp. van een bioloog, een arts en een filosoof.

1. Milieu is het totaal van alle abiotische en biotische factoren, d.w.z. het totaal van alle fysische, chemische en door levende wezens bepaalde omstandigheden, dat op het leven van een organisme inwerkt (10).

2. Milieu van de mens is de totale situatie van leven, wonen en werken, d.w.z. a. de prikkels tot activiteit (lichamelijk-fysiek en geestelijk-mentaal), die plaatsvindt onder b. omstandigheden, te onderscheiden naar de volgende kenmerken : fysisch, chemisch, biologisch en psycho-sociaal (11).

3. Menselijk milieu omvat het materiële, psychische, esthetische,

juridische, morele, politieke en religieuze (12).

Milieukunde : de wetenschap welke zich bezighoudt met de bestudering van ecologische processen die de verhouding tussen mens en milieu beheersen en met de mogelijke beïnvloeding van deze processen.

Milieubeheer : de technische, bestuurlijke en individuele maatregelen om het gemeenschappelijke milieu van mensen, dieren en planten aan bepaalde eisen te doen beantwoorden.

Tolerantiegebied : elke soort van levende wezens heeft zijn eigen karakteristieke milieuvorwaarden; de grenzen daarvan zijn voor de ene soort ruimer dan voor de andere (13). Er zijn inmiddels manieren van meten ontwikkeld m.b.t. geluid, stank en schadelijke stoffen en er zijn grenzen aangegeven, welke men niet te boven kan gaan zonder nadelige gevolgen. Dit b.v. voor wat geluid betreft op de volgende wijze : geluidsniveau boven 30 dB leidt tot verstoorde geestelijke arbeid, tot communicatiestoornissen; boven 65 dB tevens tot vegetatieve stoornissen; boven 85 dB tot lawaaidoofheid (14).

Het laat zich aanzien dat het sleutelbegrip in heel deze materie is : evenwicht. Wanneer men spreekt over ecosysteem of over de kringloop in de natuur, die men niet ongestraft kan verbreken, heeft men op het oog : evenwicht. Wij zullen onze aandacht nu dan ook concentreren op dit sleutelbegrip.

4. Ideologische vooronderstelling m.b.t. het begrip evenwicht

De meest gangbare omschrijving van milieuproblematiek lijkt ons die te zijn, welke wij boven gaven, t.w. de problematiek die vervat ligt in een verstoring van het evenwicht van het ecosysteem. Het kernbegrip hierin is : evenwicht. Ook daar waar men in publikaties inzake milieuproblematiek niet uitdrukkelijk de term evenwicht vermeldt, gaat het o.i. in feite toch om : evenwicht, verstoring, herstel en behoud ervan. Soms lijkt het begrip kringloop als sleutelbegrip te fungeren, maar ook daarin speelt het begrip evenwicht mee, en wel meer specifiek als dynamisch evenwicht.

Het begrip evenwicht heeft al een belangrijke geschiedenis in het wetenschappelijk denken. Het werd voor het eerst gebezigd in de wetenschap van het recht. Deze wetenschap cirkelt als het ware rond deze notie. Wat betreft de moderne wetenschappen speelde het een belangrijke rol in achtereenvolgens de natuurwetenschap, de biologie en de economie. De natuurwetenschappelijke betekenis van evenwicht oefende een grote invloed uit op de biologische en economische. Met name inzake het evenwichtsconcept in de

economie — de 19e eeuwse econoom Walras wordt in dit verband meestal genoemd als de grondlegger van het economisch evenwichtsconcept — is er een afhankelijkheid t.a.v. het fysische.

Er zijn reeds zeer veel discussies gevoerd rond het evenwichtsbegrip, met name in de economie (15). Wij willen hier slechts enkele opmerkingen bij maken.

Het evenwichtsbegrip is blijkens de toepassing ervan in diverse wetenschappen, vruchtbaar geweest voor het tot stand komen en voor de verdere ontplooiing van wetenschappen. Na te hebben bijgedragen aan de zo juist genoemde wetenschappen — en wellicht nog aan andere — vervult het op dit moment een functie bij de wetenschappelijke kennisontwikkeling inzake het milieu, milieukunde. Men kan daarom wellicht stellen dat het evenwichtsconcept een *basisbegrip* of *basishypotese* is waarmede men vruchtbaar de werkelijkheid kan benaderen. Het kan m.a.w. aangemerkt worden als een *methode* — in de letterlijke betekenis van : weg waarlangs — voor het wetenschappelijk denken en kennen, als een element van ons verstaan van de werkelijkheid. Het lijkt ons iets anders te zijn als een formeel logische denkregel, zoals b.v. het principe van identiteit (16). Er zit namelijk steeds een zekere inhoudelijkheid in. Maar evenwicht is ook geen empirisch gegeven, in de zin van iets wat op zich zou bestaan, los van de mens, en waar het evenwichtsconcept de weergave van zou zijn. Door het concept evenwicht wordt, zo menen wij, een relatie aangeduid tussen inhoudelijke gegevens, en wel een relatie die als kenmerk heeft dat zij beantwoordt aan een bepaalde verwachting. De verwachting — d.w.z. de waardering, norm of ideologie — is constitutief voor evenwicht, tenzij men een beroep doet op zoiets als een natuurlijke orde (17). Dit laatste zou getuigen van een dogmatische houding. Wat geldt voor elk dogmatisme, geldt ook hier : men wil niets bewijzen, er valt ook niet te bewijzen dat zo'n natuurlijke orde zou bestaan; er wordt alleen geponeerd. Men poneert dan niet in naam van zichzelf, maar in naam van een andere instantie, i.c. de natuur, met op de achtergrond wellicht een "God", die als de bron van deze wordt aangezien. Maar intussen poneert men wat zelf meent te moeten poneren, waardoor men toch zijn eigen verwachting enz. inbrengt als constitutief element. Het lijkt ons dan ook niet mogelijk begrippen als "het evenwicht als zodanig" of "het ecosysteem als zodanig" of "het leven als zodanig" een gefundeerde empirische inhoud te geven. Immers, zo menen wij, evenwicht, ecosysteem en leven kunnen slechts begrepen worden vanuit de mens die zich op een bepaald standpunt stelt. Evenwicht/verstoring van evenwicht constateren in de werkelijkheid of in een deel van haar, is afhankelijk van het standpunt waarop men zich stelt. Bijvoorbeeld :

leven is niet-evenwicht — d.w.z. verstoring van evenwicht — als men zich stelt op het standpunt van de dode stof (18).

Het lijkt ons in het licht van het voorgaande verantwoord te stellen dat het evenwichtskoncept een van de belangrijke bestanddelen is van onze mogelijkheid om de werkelijkheid te begrijpen, maar tevens dat het een polyvalent bestanddeel is. Het is immers duidelijk dat de verwachting — de waardering enz. — van persoon tot persoon, binnen één persoon van moment tot moment, van cultuur tot cultuur en van maatschappijvorm tot maatschappijvorm kan verschillen. Wat voor de ene persoon een evenwichtstoestand — d.w.z. uiteraard een gewenste toestand — is, kan voor de ander een grote mate van onevenwichtigheid en derhalve van ongewenstheid vertegenwoordigen : b.v. een situatie waarin men drie dagen per week werkt maar waarbij niet elk gezin een dure privé auto heeft, waarin een belangrijk stuk van het nationaal inkomen geïnvesteerd moet worden (19).

Wat voor de ene cultuur een teken van goddelijke predestinatie of goddelijke bemoeienis is, kan voor een andere een toevallige verstoring van een gewenst evenwicht zijn. Een primitieve cultuur, waarin de mensen zich geen gedachten, laat staan zorgen over de aardse toekomst maken — b.v. omdat men het begrip toekomst niet kent of omdat men uitziert naar een hiernamaals of omdat men sterk gelooft in een goddelijke voorzienigheid - zal geen of in ieder geval niet dezelfde milieuproblemen kennen als een moderne, gesecculariseerde cultuur, waarin het oog wel op de aardse toekomst is gericht en men zich bewust is van eigen kunnen en verantwoordelijkheid (20).

Elke maatschappij maakt impliciet bepaalde keuzen voor zaken die zij — meestal bepaalde groeperingen in haar — belangrijk en belangrijker dan andere acht. Die keuzen kunnen becritiseerd worden naar inhoud en/of naar de wijze waarop zij tot stand komen. Er is nu, zo menen wij, een logisch verband tussen de volgende vier factoren :

1. de *verwachting* - *ideologie* - die men heeft t.a.v. de werkelijkheid
2. de *verstoring van evenwicht* die men constateert: het milieuprobleem
3. de *oorzaak* die men voor die verstoring aanwijst
4. de *richting* waarin men vindt dat de *oplossing* gezocht dient te worden.

De relatie tussen 1 en 2 werd in het voorgaande aangegeven. Wat betreft de relatie tussen 2 en 3 : bij een verstoring van evenwicht zal men vanzelfsprekend zoeken naar de uiteindelijke oorzaak van precies die verstoring. Een zaak begrijpen geschiedt immers juist door de oorzaak ervan te vatten. De relatie tussen 3 en 4 spreekt voor

zichzelf : het wegnemen van de oorzaak is het opheffen van het veroorzaakte, i.c. het ongewenste verschijnsel.

Indien deze gedachtengang juist is, betekent dit dat de verwachting of ideologie t.a.v. de werkelijkheid in laatste instantie bepalend is *zowel* voor milieuprobleem als "feit" — er zijn ideologieën mogelijk waarbij het "feit" niet eens bestaat — *als* voor de oorzaak die men aanwijst en de oplossing die men nastreeft.

Gemakshalve spreken wij hier over "de" ideologie die iemand aanhangt. Maar het is natuurlijk niet zo dat men kan veronderstellen dat iedere mens één bepaalde, expliciete, samenhangende ideologie heeft. Het is een bekend gegeven dat mensen veelal naast onderling weinig verband vertonende, expliciete ideologische brokstukken, door hun feitelijk gedrag blijken geven van impliciete ideologische overtuigingen. Dit maakt dat het door ons boven aangeduide verband tussen ideologie, verstoring van evenwicht, oorzaak en oplossing veel gecompliceerder is dan wij aanvankelijk wellicht suggereerden. Maar het maakt niet ongedaan dat ideologie — impliciet of expliciet, wel of niet samenhangend — bepalend is voor milieuproblematiek, oorzaak en oplossing ervan.

5. Enkele ideologieën m.b.t. het milieuprobleem.

Het milieuprobleem is een van de brandpunten geworden, waaromheen ideologische tegenstellingen zich uitkristalliseren. Het volgende moge dit verduidelijken. Er zijn op dit moment verschillende visies op het milieuprobleem te onderkennen, afhankelijk van de visie op de werkelijkheid die men heeft, d.w.z. van de ideologie, die men aanhangt.

Meestal wordt vooral aandacht geschonken aan de oplossing die wordt voorgesteld, maar het valt niet moeilijk terug te redeneren naar de veronderstelde aard en oorzaak van de problematiek, daar waar deze niet uitdrukkelijk verwoord worden. Wij noemen de volgende :
(21)

1. *De technisch-pragmatische visie* : hierin acht men milieuproblemen op te lossen door een aantal technische, wettelijke en bestuurlijke maatregelen, zonder dat ingrijpende veranderingen in de structuur van de samenleving noodzakelijk zijn. Als een van de vertegenwoordigers van deze visie kan genoemd worden : de Nederlandse werkgeversorganisaties met hun ondernemersideologie.

2. *De reformistisch-centralistische visie* : een maatschappijkritische visie waarin men van mening is dat er i.v.m. het milieuprobleem hoognodig bijgestuurd moet worden en dat bovenationale centralisatie noodzakelijk is : als voorbeeld kan worden genoemd het z.g. Rapport Mansholt (1972) van de Nederlandse progressieve

partijen.

3. *De reformistisch-decentralistische visie* : het ideaal in deze visie is : geleidelijk aansturen op een samenleving, opgebouwd uit kleine, grotendeels autonome lokale gemeenschappen. Als voorbeeld : het uit Engeland afkomstige pamflet "Blueprint for survival" (1972).

4. *Het klassenstrijdperspectief* : het milieuprobleem wordt hier gezien in het kader van de klassenstrijd. De groter ondernemers — en niet "wij allemaal" — zijn verantwoordelijk voor het milieuprobleem. De oorzaken van het milieuprobleem moeten volgens deze visie niet gezocht worden in de bevolkingsgroei, de produktiegroei of in een verkeerde consumptientaliteit : er zijn in deze tijd bijna onbepaalde mogelijkheden van mechanisering en automatisering, van wetenschap en techniek. Aldus een brochure van de Communistische Partij Nederland met de veelzeggende titel "De kapitalist als gifmenger — klassenstrijd tegen milieuvervuiling".

5. *De visie van de radikale heroriëntatie van de mentaliteit* : de fundamentele oorzaak van het milieuprobleem ligt in de verkeerde instelling van mensen tegenover de natuur en tegenover elkaar. Een radikale heroriëntatie van de mentaliteit is daarom nodig. Men keert zich hier niet zozeer tegen het kapitalisme als wel tegen de technocratie en tegen de hooggeïndustrialiseerde samenleving. Vertegenwoordigers van deze visie zijn o.a. H. Marcuse, Th. Roszak en Ch. Reich.

Het spreekt vanzelf dat de hier genoemde visies niet steeds in een precies afgebakende vorm verschijnen. Voor een deel overlappen zij elkaar ook. Het is ons hier ook slechts te doen om enkele voorbeelden. Er zijn vele andere visies mogelijk dan de hier genoemde. Regeringen zien de zaken anders dan politieke partijen; grote ondernemingen anders dan de man in de straat; een land dat een olieboycot ondervindt anders dan een land dat daar niet door getroffen wordt.

In het licht van de verschillende feitelijke of mogelijke ideologieën laat zich beter begrijpen datgene wat wij opmerkten in paragraaf 2, namelijk dat er sterk van elkaar afwijkende geschiedenissen van het milieuprobleem te formuleren zijn.

6. Conclusie

Wij hebben getracht te laten zien hoe "milieuprobleem" een ideologische geladenheid bevat en wel noodzakelijk moet bevatten. Wij menen te kunnen stellen dat er inzake de begrippen

milieuprobleem, ecologisch evenwicht e.d.m. geen sprake kan zijn van uitsluiting van een normatieve, ideologische component. Meer toegespitst : in deze bestaan er geen feiten of "Sachverhalte" los van de mens. Integendeel, feiten worden gecreëerd in het kader van een bepaalde "Weltanschauung".

Daar waar een common sense begrip als "milieuvervuiling" wordt opgeheven tot een wetenschappelijk begrip, dient een ideologische rechtvaardiging gegeven te worden. De wetenschap die het begrip "milieuvervuiling" een wetenschappelijke betekenis wil toekennen, kan hierin op straffe van onwetenschappelijkheid niet willekeurig te werk gaan. Zij mag niet een "toevallig", ongereflexteerd common sense begrip tot de status van wetenschappelijk begrip verheffen. Zij moet de criteria aangeven volgens welke een common sense begrip wetenschappelijk gereconstrueerd wordt.

Het valt o.i. te betreuren dat er tot op dit moment weinig of geen aandacht wordt besteed aan de ideologische basis. Dit wordt in de hand gewerkt enerzijds door het feit dat het in het algemeen zeer moeilijk is ideologisch met elkaar tot overeenstemming te komen; anderzijds ook hierdoor dat velen reeds, waar het bepaalde punten betreft, ongeveer dezelfde ideologie huldigen. Dit laatste kan gemakkelijk de indruk doen ontstaan, dat wij het eigenlijk toch wel in grote lijnen met elkaar eens zijn. Velen in onze samenleving anno 1974 zijn het b.v. wel eens inzake de volgende punten, alhoewel zij toch geenszins alle vanzelfsprekend zijn : de idee dat het voor de mensheid beter is te overleven dan niet; dat het goed is minstens met het huidige confort van de ontwikkelde landen verder te leven, eventueel met minder mensen; dat het beter is de leeftijdsgrens te verhogen dan méér mensen korter te laten leven. Maar zelfs al zouden wij het eens zijn over deze en dergelijke globale uitspraken, daarnaast bestaan er vele zaken waarvoor nog gekozen moet worden. Er moeten afwegingen plaatsvinden tussen b.v. gezondheid, levensduur, economisch voordeel, mate van arbeid, hoeveelheid mensen, levensstandaard van huidige en toekomstige mensen; afwegingen liggen ook aan de basis van elke uitspraak waarin een element, een factor, een proces of gedrag als milieuvervuilend wordt getypeerd.

Wij willen met dit alles niet de indruk wekken als zou er geen milieuprobleem zijn op dit moment. Integendeel. Wel menen wij dat er op dit moment nog geen *wetenschap* bestaat die men met recht milieukunde zou kunnen noemen. Men is immers nog slechts zijdelings met het milieuprobleem bezig als men b.v. in een chemische wetenschap weet vast te stellen hoeveel kwik in een rivier dodelijk is voor de meeste vissen die er in leven. Ook een optelsom van alle wetenschappen die kunnen aangeven wat er gebeurt als er

aan bepaalde voorwaarden voldaan is, vormt geen milieukunde.

Voor milieukunde is vereist het ontwikkelen van een geheel van denkbeelden over het doel dat ons voor ogen staat; slechts tegen de achtergrond van een dergelijk geheel kan het duidelijk worden wat het milieuprobleem is en op welke wijze de resultaten van andere wetenschappen kunnen worden gebruikt.

Katholieke Hogeschool Tilburg

Voetnoten

¹Vgl. Nico Wilterdink, "Ideologie en "Het milieu"," in : *De Gids*, 1973, 6, jrg. 136, blz. 411-429; deze auteur meent "dat de piek van de berichtgeving in Nederland, zowel naar frequentie als naar emotionaliteit ervan, zo tussen juli 1971 en maart 1972 lag, en dat daarna de berichten schaarser en de beschouwingen zakelijker zijn geworden", blz. 411.

²Voor de volgende historische gegevens maakten wij gebruik van aantekeningen van R. Frederix.

³Vgl. S.-Chr. Kolm, "Introduction à l'économie de l'environnement", in : *Schweizerische Zeitschrift Für Volkswirtschaft und Statistik*, 1972, jrg. 108, s. 345.

⁴Vgl. Nico Wilterdink, *a.c.*, blz. 413.

⁵E. Mendel, "Dialektiek van de groei", in *Krisis in de economische theorie*, lezingen en discussies van het vesvu kongres vu-amsterdam mei 1973, Werkuutgave Sun, blz. 62.

⁶De volgende uitspraak lijkt ons in dit verband dan ook nogal willekeurig : "Eén van de eerste keren dat 'vervuilingsalarm' werd geslagen, was in België in december 1930, in de Maasvallei. Een zestigtal mensen kwam toen om het leven door een ziekte van de luchtwegen, veroorzaakt door een plotselinge toename van stof uit hoogovens en steenkolenmijnen. Oorzaak hiervan was een langdurige windstilte." E. Mendel, *a.c.*, blz. 62.

⁷Vgl. M. Plattel, *Utopie en kritisch denken*, Ambo, Bilthoven, 1970, blz. 65-84 en de daar aangeduide literatuur.

⁸N.J.M. Nelissen, "De milieuproblematiek vanuit sociologisch perspectief", in : *Het milieu van onze samenleving, Annalen van het Thijmgenootschap*, jrg. 58, afl. 2, dec. 1970, blz. 41.

⁹*Oosthoeks Encyclopedie*, deel 4, blz. 618-9.

10 V. Westhoff, "Oecologische grondslagen van natuurbehoud en natuurbeheer", in : *Het milieu van onze samenleving*, blz. 7.

11 R. L. Zielhuis, "Potentiële en reële ziekmakende factoren in het milieu", *ibid.*, blz. 52.

12 A. Th. Peperzak, "Enkele gedachten naar aanleiding van 'milieuverontreiniging'", *ibid.*, blz. 113.

13 V. Westhoff, *ibid.*, blz. 7.

14 R.L. Zielhuis, *ibid.*, blz. 61-62.

15 Vgl. J. Dumontier, *Equilibre physique, équilibre biologique, équilibre économique*, P.U.F., Paris, 1949.

Voor het evenwichtconcept in de economie en de hedendaagse discussies hier rond, zie W. Boerboom, "Genesis en rol van de belangrijke postulaten in de gangbare economie", in : *Krisis ...* (zie noot 5), blz. 38-41.

16 Hierbij laten wij buiten beschouwing de discussie over de vraag of dergelijke "wetten" als a priori of als a posteriori moeten worden opgevat.

17 Vgl. W. Boerboom, *a.c.*, blz. 40.

18 J. Dumontier, *o.c.*, blz. 55. Vgl. ook *Verslag van een serie lezingen en discussies in het Koninklijk Paleis te Amsterdam*, 1973, Stichting Maatschappij en Onderneming, 's-Gravenhage, 1973 : speciaal blz. 25 en 30-34; in een van de discussies wordt een antropocentrisch standpunt geplaatst tegenover een ecocentrisch; het eerste standpunt lijkt de meeste bijval te krijgen. Opgemerkt wordt door een van de deelnemers dat wij ons om een ecosysteem op zich of om het leven als zodanig niet zo druk hoeven te maken : "tegen de tijd dat wij onszelf vergiftigd hebben zijn er altijd nog wel kakkerlakken of zo iets dergelijks" (blz. 34).

19 Vgl. Ir. P. Zeedijk, "Milieuproblematiek, technisch en natuurwetenschappelijk bezien vanuit verschillende gezichtshoeken", in : *Milieu in Tilburg*, Studium Generale 1973 van de Katholieke Hogeschool Tilburg, blz. 7.

20 Vgl. E.T. Price, "Values and concepts in conservation", in : *Annals of the Association of American Geographers*, vol. XLV, 1955, blz. 64-84.

21 Wij baseren ons hier op Nico Wilterdink, *a.c.*